فاشیزم

بێنیتۆ مۆسۆلینی
لە فارسییەوە: فەروخ نیعمەتپوور
(نەرویژ)

پێویست ناکا مۆسۆلینی (١٨٨٣ - ١٩٤٥)ی دیکتاتۆری ئیتالی بناسێنین. ئەو سیستەمەی کە بنیاتی نا و ناوی لێنا فاشیزم لە نیو سەدەی ڕابردوودا زۆرێک لە ڕژێمە سەرەڕۆکانی پێوە دەناسرێتەوە. مۆسۆلینی بۆخۆی تیۆریی فاشیزمی لە وتارێکدا لە ئینسکلۆپیدیای ئیتالیا لە (١٩٣٢)دا شی کردەوە. چەند ساڵ دواتر ئەو وتارە (بە هەندێک ئاڵوگۆڕ) لە شێوازی کتێبێکی سەربەخۆدا (کە ناوونیشانەکەی دراوە) بە وەرگێڕانی ڕەسمی ئینگلیزی بڵاوکرایەوە. چون فاشیزمیش وەک زۆرێک لە زاراوە سیاسییەکانی دیکە، بێ ئەوەی زانیارییەکی دروستی لە بارەوە هەبێ، زۆر جاران تەنیا وەک جوێن بەکاردێ، وام بە چاک زانی کە بەشێک لە کتێبی مۆسۆلینی وەربگێڕم بۆ زمانی فارسی و بیخەمە بەردەستی خوێنەران، لە پێناوی ئەوەدا کە لێکچوویی و نالێکچوویی ئەم زاراوەیە لەگەڵ هەندێک لە ڕژێمەکانی ئێستای جیهان دەربکەوێ.

(ع. ف)

* * *

کەواتە تێگەیشتن لە زۆرێک لە دەرکەوتە عەمەلییەکانی فاشیزم، وەک ڕێکخراوە حزبییەکان و سیستەمی پەروەردەو دیسیپلین، تەنیا ئەوکات دەرەخسێ کە سەرنج بدەینە تێڕوانینی گشتیی ئەم تیۆرییە سەبارەت بە ژیان. فاشیزم بە تەنیا ناڕوانێتە لایەنە ڕواڵەتی و ماددییەکان کە تێیدا مرۆڤ وەک بوونەوەرێکی خۆویست و تەنیا و پەیڕەوی یاساو غەریزە سروشتییەکان دەنوێنێ، واتە ئەو شتانەی کە مرۆڤ بەرەو ژیانێکی خۆویستانەو چێژە کاتییەکان پاڵ پێوە دەنێ. فاشیزم نە تەنیا دەڕوانێتە تاک، بەڵکو هەر لەو کاتەشدا دەڕوانێتە نەتەوەو وڵاتیش؛ واتە ئەو تاک و نەسلانەی کە پێوەندیی نێوانیان لە یاسا و نەریتە ئاکارییەکانەوەیە، هەروەها لە پەیامێکەوەیە کە وەک نوێنەری غەریزەی ژیان لە جەغزێکی بچووکی چێژەکاندایە، ئەو پەیامەی کە ژیانێکی بەرزتر لەسەر بنەمای ئەرک دادەمەزرێنێ: ژیانێکی بەرزتر کە ئازادە لە

بەرتەسکییەکانی کات و شوێن و تاک دەتوانێ تێیدا ببێ بە بوونێکی ڕووتی دەروونی و ڕۆحی، لەم جۆرە ژیانەدا بایەخی تاک لەوەدایە کە بە فیداکاری و بە مەرگ دەتوانێ واز لە بەرژەوەندییەکانی خۆی بێنێ.

فاشیزم دەیەوێ مرۆڤەکان چالاک بن و بە تەواوی هێزەوە تواناکانی خۆیان بخەنە گەڕ، دەیەوێ مرۆڤ پیاوانە لە گیروگرفتەکانی سەر ڕێگای خۆی بگاو لە دژیان ڕابوەستێ. بەگوێرەی بۆچوونی فاشیزم ژیان شەڕێکە کە هەر کەس لە ڕێگای خۆتەیارکردنی جەستەیی و ئاکاری و فیکرییەوە، هەروەها بە بەهرەمەندی لە تایبەتمەندییە پێویستەکان، بێ گومان دەتوانێ تێیدا بەشوێنی شیاوی خۆی بگا. ئەمە نە تەنیا تاک، بەڵکو نەتەوەو هەموو مرۆڤایەتیش دەگرێتەوە. جا لێرەوە بایەخی بەرزی فەرهەنگ لە هەموو شێوازەکانیدا، چ ئایینی بێت چ زانستی و هونەری، هەروەها گرینگیی پەروەردەو فێرکردن وەک دیاردەیەکی تایبەت، دەردەکەوێ. دیسان هەر لێرەوەیە بایەخی زاتیی کار کە مرۆڤ بە هۆیەوە سروشت دەستەمۆ دەکا و دەست دەداتە خوڵقاندنی دنیایەکی ئینسانی لە بوارەکانی ئابووری و سیاسی و ئاکاری و فیکرییەوە، خۆی دەردەخات.

ئەم وێنا پۆزەتیڤانەیە لە ژیان، بە ئاشکرا وێنایەکی ئاکارییە. هەموو پانتایی ڕاستییەکان و هەروەها چالاکییەکانی مرۆڤ لەخۆی دەگرێ (کە دەیەوێ بەسەر ئەم پانتاییەدا زاڵ ببێ). هیچ کردارێک لە دەرەوەی جەغزی هەڵسەنگاندنی ئەخلاقییانەوە نییە، ناتوانرێ هیچ چالاکییەک لە بایەخێک بێ بەری بکرێ کە مەبەست و ئامانجی ئەخلاقی دەداتە پاڵ هەر دیاردەیەک. هەر بۆیە ژیان بە گوێرەی بۆچوونی فاشیستێک، دەبێ جیددی و سادە و ئایینی و هەر لەوکاتەدا خۆ پەروەردەکردن بێت لە ڕێگای گۆشە نشینی و تەحەمولی ڕەنج و ئازارەوە. هەموو دەرکەوتەکانی ژیانێکی وا لە جیهانێکدا خۆ دەنوێنن کە هێزە ئەخلاقییەکان ڕایانوەستاندووە و پەیڕەوی لە ئەرکە مەعنەوی و ڕۆحییەکان دەکا. مرۆڤی فاشیست بە چاوێکی سووک دەڕوانێتە ژیانی ئاسوودەو خۆشگوزەران. ژیانێکی وا بۆ ئەو بە مانای هاتنە خوارەوەی پلەوپایەیەتی.

وێنای فاشیستی لە ژیان، وێنایەکی ئایینییە، کە بە گوێرەی، مرۆڤ لە چوارچێوەی پێوەندە بەردەوامەکانی خۆی لەگەڵ یاسایەکی بەرزتر، هەروەها بەهۆی بەهرەمەند بوون لە ئیرادەیەکی بابەتی، لە ئیرادەی تاکەکەسی تێدەپەڕێ و دەچێتە سەرێ و دەیکاتە ئەندامێکی ئاگا لە کۆمەڵێکی مەعنەوی و ڕووحانیدا. ئەو کەسانەی کە جگە لە بۆچوونی هەلپەرستانە هیچ شتێکی دی لە سیاسەتی ئایینییانەی ڕژێمی فاشیستیدا نابینن، ناتوانن لەم مانایە بگەن کە فاشیزم نە تەنیا سیستمێکی حکوومەتی، بەڵکو لە هەموو گرنگتر سیستمێکی فیکرییە.

سیستمی ژیانی فاشیستی، چونکە دژی تاکگەراییە، پێ لەسەر گرنگیی دەوڵەت دادەگرێ کە نوێنەری خودوشیاری و گشتییەتی مرۆڤە وەک بوونێکی مێژوویی. تا ئەو جێگایەش تاکی قبووڵە کە بەرژەوەندییەکانی لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی دەوڵەتدا بێتەوە. فاشیزم دژی لیبرالیزمی کلاسیکە کە لە بەرامبەر حکوومەتی ڕەهادا هاتووەتە گۆڕێ و ئەوکاتەش ئەرکە مێژووییەکەی بە کۆتایی گەیشت کە دەوڵەت بوو بە نوێنەری خودوشیاری و ئیرادەی گەل. لیبرالیزم بەنێوی تاک، دەوڵەتی ڕەت دەکردەوە. فاشیزم حوکمی ئەوە دەردەکا کە بوونی مافە دەوڵەتییەکان پیشاندەری جەوهەری ڕاستەقینەی تاکە.

ئەگەر بڕیارە ئازادی تایبەتمەندیی مرۆڤە زیندوو و ڕاستەقینەکان بێت، نەک تایبەتمەندیی ئەو مرۆڤە گرنگانەی کە لیبرالیزمی تاکگەرایانە لە جیهانی چەمکە دابڕاوەکاندا خوڵقاندوونی، دەبێ ئەوە قبووڵ بکەین کە فاشیزم پیشاندەری ئازادییە، ئەو ئازادییە تاقانەیەی کە هەبوونی جێگای ڕێز و بایەخە، واتە ئازادیی دەوڵەت و ئازادیی تاک لە دەروونی دەوڵەتدا وێنای فاشیستی لە دەوڵەت هەموو شتێک دەگرێتەوەو لە دەرەوەی ئەم وێنایەدا نە هیچ بایەخێکی ئینسانی یا مەعنەوی دەتوانێ بوونی هەبێ و نە بە پلەی یەکەم خاوەنی قەدرو قیمەت دەبێ. هەر بۆیە فاشیزم تۆتالیتارە. دەوڵەتی فاشیستیش وەک کۆکەرەوەی هەموو بایەخەکان، سەرانسەری ژیانی خەڵکی دەداتە بەر شرۆڤە و پێی دەگەیەنێ و هێزێکی زیاتری پێ دەبەخشێ.

نەتەوە کە دەوڵەت پیشاندەریەتی، بوونەوەرێکی زیندوو و ئەخلاقییە تەنیا تا ئەو جێگایەی کە ڕێگای پێشکەوتن ببڕێ. نەبوونی کردەوە و چالاکی بە مانای مەرگە.کەوایە دەوڵەت نەتەنیا پیشاندەری «سەرچاوەییە» و کۆنترۆڵی ئیرادەی تاکەکەسییەکان دەکا و شێوازی یاساییان پێ دەبەخشێ، بەڵکو هەروەها «هێزێکە» کە ئیرادەی خۆی لە دەرەوەی سنوورەکانی خۆشی پیشان دەدا، وەها خەڵکانی دیکە ناچار دەکا ڕێزی لێ بگرن و بەکردەوە هەندێک بەڵگە لە خەسڵەتی گشتیی بڕیارەکانی خۆی بە دەستەوە دەدات کە بۆ گەشەو پێشکەوتنی پێویستن. ئەمە پێویستیی بە ڕێکخستن و فراوانخوازییە، ئەگەریش بەشێوەی چالاک نەبێ لانی کەم بەشێوەی پێش چالاک بوونەوە (بالقوة).

بەکورتی فاشیزم نەتەنیا یاسادانەر، نەتەنیا دامەزرێنەری بنیاتەکانە، بەڵکو ڕاهێنەر و پڕۆپاگەندەچیی ژیانی مەعنەویشە. ئامانجی فاشیزم نەتەنیا لە قاڵبدانی سەرلەنوێی شێوە جۆر بەجۆرەکانی ژیانی، بەڵکو شێوە بەخشینە بەنێوەرۆکی ژیان و بە مرۆڤ و بە کەسایەتی و ئیمانەکەی. بۆ ئەم مەبەستە،

فاشیزم دیسیپلین دادەمەزرێنێ، سەرچاوەیی و هێزی خۆی بەکاردێنێ، دەچێتە نێو دەروونەکانەوە و بەبێ ئەوەی کەسێک بتوانێ لێی بپرسێتەوە دەسەڵاتداری دەکا. لەم ڕووەوەیە کە یەکگرتوویی و پتەوی و یەکسانیی کردووە بە دروشمی خۆی.

هەر کەسێک سەر لەنوێ ئەو زەحمەتە بداتە بەر خۆی کە بەڵگەنامەی ئەو وتووێژانە بخوێنێتەوە کە تێیدا «گرووپە یەکگرتووە خەباتکارەکان» (١) دامەزران، دەبینێ کە هیچ تیۆرێکیان تێدا نییە و ئەوەی کە هەیە بریتییە لە زنجیرەیەک هێماو ڕێنومایی و پێشبینی کە لە دوای ڕزگاربوون لە داوی شێواوییە فیکرییەکانی هاوچەرخ (ئەو شێواوییە فیکرییانەی کە نەدەتوانرا ڕێگایان لێ بگیرێ) بەڵێنە لە ماوەی چەندساڵدا پێبگەیەنرێن و کامڵ بکرێن و سەرئەنجام بەشێوەی زنجیرەیەک هەڵوێستی تیۆری ڕێک بخرێن و فاشیزم بگەیەنێتە پلەی وانەی سیاسی بەجیا لە هەموو وانە کۆن و هەنووکەییەکان.

من لەو سەردەمەدا گوتم «ئەگەر بورژوازی وائێدەگا ئێمە دەبینە سپەری بەلای، زۆر لە هەڵەدایە. ئێمە دەبێ بەرەو جەماوەر بڕۆین... ئێمە دەمانەوێ چینی کرێکار بە ئەرکەکانی بەڕێوەبەری خوو بگرێ تا لەوە بگا کە هەڵسووڕانی بیناتێکی پیشەیی یا بازرگانی کارێکی ئاسان نییە... ئێمە لە دژی ئەوانە دەجەنگین کە دەیانەوێ بە خۆگێل کردن و بەفیڕۆدانی کات و کاری پێشگیرانە لە دۆخی باو بەرگری بکەن، جا چ لە بواری هونەریدا بێت چ لە بواری مەعنەوی... ئێستا کە ڕێگای گرتنەوەی شوێنی ڕژێم کراوەیە، نابێ ترس دامانگرێ. دەبێ بەرەو پێشەوە هێرش ببەین، دەبێ کاتێک ڕژێمی ئێستا ڕووخا جێگای بگرینەوە. جێگریی مافی ئێمەیە، چونکە ئێمە وڵاتمان هاندا بۆ چوونە نێو شەڕەوە بەرەو سەرکەوتن ڕێنوماییمان کرد... هەڵبژاردنی نوێنەران بەشێوازەکانی ئێستا ناتوانێ ئێمە ڕازی بکا؛ ئێمە دەمانەوێ خاوەنانی هەموو بەرژەوەندییە جیاوازەکان ڕاستەوخۆ نوێنەر هەڵبژێرن... ڕەنگە ڕەخنەمان لێ بگرن کە بۆ جێبەجێ کردنی ئەم بەرنامەیە پێویستە بەرەو سنفەکان (پۆلەکان) بگەڕێینەوە، بەڵام بۆچی ترسمان لەم مەسەلەیە هەبێ!... کەواتە، من ئومێدەوارم کە ئەم کۆبوونەوەیەمان خواستە ئابوورییەکانی سەندیکالیزمی نەتەوەیی قبووڵ بکا...»

فاشیزم بەتەواوی دژی لیبرالیزمە، چ لە سیاسەتداو چ لە ئابووریدا. نابێ بە مەبەستی گەیشتن بە ئامانج لە قسەوباسەکانی ئێستادا سەبارەت بە گرنگیی لیبرالیزمی سەدەی نۆزدە زێدەڕۆیی بکەین. ئێمە نابێ یەکێک لەو تیۆرییانە وەربگرین کە لەو سەدەیەدا ڕەواجی زۆری پەیداکردووە، ئەوسا بۆ ئەمڕۆ و داهاتوو تا ئەبەد ئایینێکی لێ ساز بکەین. ئەمە بۆ خۆی نیشانەیەک [لە حەقیقەتی کاروبارەکانە] کە لە سەراسەری سەدەی نۆزدەدا، لیبرالیزم بۆ خەڵکێکی زۆر پێشکەوتووی وەک ئەڵمانەکان بە تەواوی نەناسراو بوو، جگە لە تەنیا جارێکیان کە ئەویش بە «پەرلەمانی پێکەنین هێنەری فرانکفۆرت» ناوبانگی دەرکردو زیاتر لە وەرزێک درێژەی نەکێشا. ئەڵمان لە دەرەوەی چوارچێوەی لیبرالیزم و لە دژایەتی لەگەڵیدا توانی بگاتە یەکگرتوویی نەتەوەیی. وادێتە بەرچاو لیبرالیزم لەگەڵ خولق و خووی خەڵکی ئەڵماندا نامۆیە کە لە بنەڕەتەوەو بەشێوەیەکی زاتی خوازیاری حکوومەتی تاکە کەسین. لیبرالیزم، پێشەکیی مێژوویی و لۆژیکی بێ سەرەو بەرەییە. ئەڵمانییەکان سێ قۆناغیان بەرەو وەدەست خستنی یەکگرتوویی بڕی، کە بریتی بوون لە شەڕەکانی (١٨٦٤ و ١٨٦٦ و ١٨٧٠) بەسەرکردایەتیی «لیبرال گەلێکی» وەک مولتکە(٢) و بسمارک. ئەگەر ڕۆی لیبرالیزم لە پێکهێنانی یەکگرتوویی ئیتالیادا لەگەڵ خزمەتەکانی ماتسینی(٣) و گاریباڵدی هەڵسەنگێنین کە لیبرال نەبوون، دەبینین کە ڕۆڵێکی زۆر کەم بووە. ئەگەر دەستێوەردانی کەسێکی نالیبرالی وەک ناپلیۆنی سێیەم نەبا، ئێمە ئێستا خاوەنی هەرێمکی لۆمباردیا نەبووین، هەروەها ئەگەر دەستێوەردانی کەسێکی نالیبرالی دیکەی وەک بسمارک لە سادۆوا (٤) و سیدان(٥) نەبا، بە ئەگەرێکی گەلێک زۆر لە (١٨٦٦) هەرێمی «ڤێنیسیا»مان دەست نەدەکەوت و لە ساڵی (١٨٧٠) نەدەچووینە نێو شاری ڕۆمەوە.

بەڵام خۆبواردنی فاشیزم لە قبووڵ کردنی سۆسیالیزم و دیموکراسی و لیبرالیزم نابێ وا لێک بدرێتەوە کە بە مانای مەیلی بەرەو دوا گێڕانەوەی جیهانە بۆ پێش (١٧٨٩) [واتە کاتی شۆڕشی مەزنی فەرەنسا]. پادشایی ڕەهاو حکوومەتی کڵێسا هی ڕابردوویە. ئیمتیازەکانی تایبەت بە سەردەمی فیوداڵی و دابەش کردنی کۆمەڵ بۆ چەند کاستێکی داخراو ئیتر سەردەمی بەسەرچووە. وێنای فاشیستی سەبارەت بە هژمۆنی و سەرچاوەیی هیچ خاڵێکی هاوبەشی لەگەڵ دەوڵەتی پۆلیسیدا نییە.

دەوڵەت دانیشتووانی وڵات بۆ شارۆمەندی پەروەردە دەکا، سەبارەت بە ئەرکەکانیان وشیاریان دەکاتەوە، بەرەو یەکگرتوویی ئاراستەیان دەکا؛ عەدالەتەکەی لە نێوان بەرژەوەندییە جۆراوجۆرەکانی شارۆمەنداندا هاوئاهەنگی پێکدێنێ؛ هەر بۆ خۆی سەرکەوتنە فیکرییەکان لە بوارەکانی زانست و هونەر و مافەکان و پێوەندی مرۆڤەکاندا بە نەوەکانی داهاتوو دەگەیەنێ؛ خەڵکەکەی لە قۆناغی ژیانی سەرەتایی خێڵەکییەوە بەرەو فراوانیی حکوومەتی ئیمپراتۆری، واتە باڵاترین جیلوەی هێزی ئینسانی هەڵدەکشێنێ. دەوڵەت یادو بیرەوەریی ئەو کەسانەی کە بۆ دابین کردنی ئەمنییەتەکەی

یان مل دان بە یاساکانی، گیانی خۆیان فیدا کردووە، دەگەیەنێتە نەوەکانی داهاتوو؛ بۆ وەچەکانی (نەسلەکانی) داهاتوو نموونە و سمبول دروست دەکا و ناوی ئەو سەردارانەی کە وڵاتەکەیان بەرفراوان کردەوە دەنووسێ، هەروەها باس لەو نوخبانە دەکا کە ناوی وڵاتەکەیان بەرز کردەوەو بە جیهانیان ناسی. هەر کاتێک ڕێزو حورمەت بەرامبەر بە دەوڵەت کەم بێتەوە و حەز بە دوورکەوتنەوە لە سەنتەر بەسەر تاک و گرووپەکاندا زاڵ بێت، ئەوە میللەتەکان بەرەو دوواوەو بەرەو تێداچوون هەنگاو هەڵدەگرن.

لیبرالیزم بە مانای تاکگەراییە، بەڵام فاشیزم کۆ بە بنەما دادەنێ. دەوڵەتی فاشیستی، خوڵقێنراوێکی تاقانەو نوێیە. شۆڕشگێڕە نەک کۆنەپەرست، چونکە لە پێشەوە ڕێگا چارە دەدۆزێتەوە بۆ هەندێک لە گیروگرفتە گشتییەکان کە لە بواری سیاسەتدا لە ئاکامی لێک بڵاوبوونی حیزبەکان و دەست بەسەراگرتنی ئیرادەکان لە لایەن پەرلەمانەکانەوە و لەبێ بەرپرسیاریەتیی کۆڕو کۆمەڵەکانی [یاسا دانانەوە] هاتوونەتە پێشەوە، هەروەها لەوەپێش ڕێگا چارە دەدۆزێتەوە بۆ ئەو گیروگرفتانەی لە بواری ئابووریدا کە بەهۆی ئەو ئەرکە ڕوو لەزیادو جۆراوجۆرانەوە دێنە ئاراوە کە یەکێتییە کرێکارییەکان و ئەنجوومەنە بازرگانییەکان سەرەڕای هەموو یەککەوتن و ململانێیەکانیان بە ئەستۆی دەگرن، کە ئەمە هەم لە سەر سەرمایەدارەکان کاریگەریی دەبێ و هەم لەسەر کرێکارەکان. دیسان فاشیزم لەبەر ئەوە شۆڕشگێڕە، چونکە لەئەخلاقدا لە پێویستیی بە دیسیپلین و گوێڕایەڵی و بنەمای ئەخلاقیی نیشتمان پەروەرییەوە سەرهەڵدەدا.

فاشیزم دەیەوێ دەوڵەتێکی بەهێزو زیندوو و بنیاتکراو بێت لەسەر بنەمای بەهێزی پشتیوانیی گەل. دەوڵەتی فاشیستی خوازیاری فەرمانڕەوایی کردنە بەسەر بەشی ئابووریدا هەروەک بەشەکانی دیکە. هەروەها خوازیاری ئەوەیە کە لە ڕێگای بنیاتە هاوبەش و کۆمەڵایەتی و پەروەردەییەکانی خۆیەوەو بە یارمەتیی هەموو هێزە سیاسی و ئابووری و مەعنەوییەکانی میللەت کە هەموویان لە گرووپێکدا ڕێکخراون و لەسەراسەری دەوڵەتدا بڵاوبوونەتەوە، بەکردەوەکانی خۆی لە هەموو شوێنێکی وڵات کاریگەریی هەبێت و ئەم کاریگەرییە هەستی پێ بکرێ.

ئەوڕۆ من لەسەر ئەو بڕوایەم کە فاشیزم بیر و وانە و ڕاستییەکی جیهانگرە؛ لە ڕوانگەی بنیاتە تایبەتییەکانییەوە ئیتالیاییە، بەڵام بەهۆی ماهییەتییەوە سەراسەری جیهان دەگرێتەوە. لەم ڕووەوە، هەموو کەس دەتوانێ پێشبینیی ئەوروپایەک بکا کە وانە و کردەوەی فاشیزم سەرچاوەی ئیلهامی بنیاتەکانی بێت؛ بە واتایەکی دیکە ئەوروپایەک کە بۆ چارەسەرکردنی ئەو گیروگرفتانەی کە ئەوڕۆکە بە تووشی دەوڵەتەوە بووە ڕوو دەکاتە ڕێگا چارە فاشیستییەکان، واتە دەوڵەتی سەدەی بیستەم کە لەگەڵ دەوڵەتەکانی پێشساڵی (١٧٨٩) و هەروەها لەگەڵ دەوڵەتەکانی پاشی ئەم مێژووە کە دەستبەجێ سازکران، جیاوازییەکی زۆری هەیە. فاشیزم ئەوڕۆکە وەڵامی پێداویستییەکانی جیهان دەداتەوە.

پەراوێز:

١- Fasci di combattimento. گرووپ یان ئەو یەکێتییانەی کە مۆسۆلینی و هەندێک خەڵکی جۆراوجۆر لە توندڕەوەکان و شەڕکەرەکانی سەردەمی جەنگی یەکەمی جیهان ڕۆژی (٢٣ی مارسی ١٩١٩) لە شاری میلان دامەزراندنەکەیان ڕاگەیاند.

٢- Helmuth von Moltke (١٨٠٠ – ١٨٩١). سەرداری ئەڵمانی کە بە پشتیوانیی بسمارک سوپای پرۆسی (پروسیا) سەر لەنوێ ڕێک خستەوەو بوو بە سەرۆکی گشتیی هێزە چەکدارەکان. مولتکە لەشەڕ لەگەڵ دانمارک (١٨٦٤)، لەگەڵ نەمسا (١٨٦٦)، لەگەڵ فەرانسە (١٨٧٠ – ١٨٧١) وڵاتەکەی بەسەرکەوتن گەیاند. (وەرگێڕی فارسی).

٣- Giuseppe mazzini (١٨٠٥ – ١٨٧٢). نیشتمان پەروەری ئیتاڵی کە یارمەتیی گاریبالدیی داو لە پێناوی یەکگرتنی ئەو وڵاتەدا ڕەنجێکی فراوانی دا. (وەرگێڕی فارسی)

٤- Sadowa گوندێکە لە چکۆسلۆڤاکیا کە سوپای نەمسا لە (١٨٦٦) لە بەرامبەر سوپای پرۆس (پروسیا) تێیدا شکستی خوارد. (وەرگێڕی فارسی).

٥- Sedan. شارێکە لە باکووری ڕۆژهەڵاتی فەرانسە کە پرۆس (پروسیا) لە (١٨٧١) سوپای فەرانسەی بە یەکجاری تێکشکاندو ئیمپراتۆری فەرەنسا ناپلیۆنی سێیەمی بەدیلی گرت. (وەرگێڕی فارسی).

سەرچاوە:

کتێبی: عەقڵ لە سیاسەت-دا. وەرگێڕانی بۆ فارسی: عزت الله فولاد وند